

Grażyna Piechota*

„Strajk Kobiet”. Zmiany społeczno-kulturowe jako efekt protestów w Polsce

“Women’s Strike”. Socio-cultural changes as a result of protests in Poland

Abstract: This paper is devoted to the analysis of the socio-political changes that occurred in Poland in 2016 as a result of the outbreak of the so-called black protests. The protests, which later became known as the All-Poland Women’s Strike, were activated several times in the following years, as a result of subsequent events related to the provisions regulating the right to abortion in Poland. The empirical findings contained in this text result from the analysis of statistical data (CBOS reports), dedicated to the research of political party electorates, which was carried out in 2015, 2017 and 2021. Moreover, the article presents own research conducted in the period from April to July 2021 using the method of analysis of the content published on social media by entities established after 2016. The results of the research confirm that the outbreak and the subsequent periodic activation of protests, supported by the activities of entities promoting the right to abortion, initiated two significant changes in Poland. The first is the clear polarization of political party electorates regarding the right to abortion, and the second is the intensification of the discourse on the very right to abortion, introducing new arguments regarding termination of pregnancy to the agenda (as well as other topics related to the situation of women and broadly understood sex education). Both of the indicated outcomes resulted in the phenomenon of abortion being visible in the public discourse, especially in social media. The following analysis is part of the trend of social research devoted to the importance of socio-political protests in democratic countries and the role of social media as an immanent tool used in the activity of new social movements.

Keywords: Women’s Strike, socio-political protests, the right to abortion, cultural change, black protests

* Grażyna Piechota – dr hab., prof. KAAFM, Krakowska Akademia im. A. Frycza-Modrzewskiego, Kraków, Polska, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0662-5074>, e-mail: gpiechota@afm.edu.pl.

Streszczenie: Niniejszy artykuł poświęcono analizie zmian społeczno-politycznych, które zanotowano w Polsce w wyniku wybuchu protestów w 2016 r., określanych mianem Czarnych Marszów. Protesty, które dalej przybrały nazwę Ogólnopolskiego Strajku Kobiet, w następnych latach kilkakrotnie się uaktywniały w wyniku kolejnych wydarzeń zaistniałych wokół przepisów regulujących prawo do aborcji w Polsce.

Ustalenia empiryczne zawarte w poniższym tekście wynikają z analizy danych statystycznych (raporty CBOS) dedykowanych badaniom elektoratów partii politycznych, które przeprowadzono w latach 2015, 2017 i 2021. Ponadto w artykule zreferowano badania własne prowadzone w okresie od kwietnia do lipca 2021 r. metodą analizy treści opublikowanych w mediach społecznościowych przez podmioty powstałe po 2016 r. Wyniki badań potwierdzają, że wybuch, a następnie okresowa aktywizacja protestów, wspierana działaniem podmiotów promujących prawo do aborcji, zainicjowały dwie istotne zmiany w Polsce. Pierwszą jest wyraźna polaryzacja elektoratów partii politycznych w odniesieniu do prawa do aborcji, drugą zaś intensyfikacja dyskursu o samym prawie do aborcji, łącznie z wprowadzeniem do agendy nowej argumentacji dotyczącej terminowania ciąży (a także innych tematów związanych z sytuacją kobiet i szeroko rozumianą edukacją seksualną). Obie te zmiany wywołały zjawisko widoczności aborcji w dyskursie publicznym, zwłaszcza tym prowadzonym w mediach społecznościowych. Poniższa analiza wpisuje się w nurt badań społecznych poświęconych znaczeniu protestów społeczno-politycznych w państwach demokratycznych oraz roli mediów społecznościowych stanowiących immanentne narzędzie wykorzystywane w aktywności nowych ruchów społecznych.

Słowa kluczowe: Strajk Kobiet, protesty społeczno-polityczne, prawo do aborcji, zmiana kulturowa, Czarne Marsze

Wstęp

Celem artykułu jest wskazanie zmian społecznych i kulturowych, jakie nastąpiły w Polsce po 2016 r., kiedy rozpoczęły się protesty przeciwko zapowiedziom zmian w Ustawie o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (dalej zwanej także Ustawą)¹. Protesty, których tło przedstawiono poniżej, zapoczątkowały istotne zmiany społeczno-kulturowe w Polsce, a ich analiza stała się przedmiotem badań zaprezentowanych w niniejszym artykule. Badania zrealizowano z wykorzystaniem dwu następujących metod badawczych. Pierwsza to analiza danych statystycznych zawartych w opublikowanych raportach CBOS, dedykowanych badaniom elektoratów partii politycznych w latach 2015, 2017 i 2021. Druga to

1 Ustawa z 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19930170078> [27.07.2022].

analiza treści opublikowanych w mediach społecznościowych przez podmioty powstałe w wyniku protestów po 2016 r., co umożliwiło badania wirtualnego dyskursu publicznego nad zjawiskiem aborcji.

W artykule przyjęto tezę, iż Ogólnopolski Strajk Kobiet wywołał zmiany społeczno-kulturowe w Polsce polegające na nadaniu znaczenia problemowi aborcji, traktowanemu jako jedno z praw człowieka, i wprowadzeniu go do debaty publicznej, prowadzonej przede wszystkim w przestrzeni wirtualnej. Zarówno widzialność aborcji, jak i rosnące znaczenie podmiotów, które powstały i zaktywizowały wirtualną przestrzeń debaty publicznej, stanowią efekt protestów i generują polaryzację preferencji elektoratów partii w zakresie prawa do aborcji w Polsce.

1. Tło społeczno-polityczne protestów kobiet w Polsce

Od 2016 r. w Polsce regularnie odbywają się protesty społeczno-polityczne, podczas których zróżnicowane grupy społeczne manifestują niezadowolenie i wyrażają opór społeczny wobec wprowadzanych lub zapowiadanych zmian. Wśród tych protestów, które odbiły się szczególnym echem i wyprowadziły na ulice najwięcej osób, mobilizując również te grupy społeczne, które dotąd rzadko manifestowały swoje przekonania, był tzw. Strajk Kobiet². Wydarzenia organizowane przez nowe ruchy społeczne³ rozpoczęły się jesienią 2016 r., kiedy obywatele w tzw. Czarnych Marszach przeszli ulicami wielu polskich miast, przeciwstawiając się zapowiadanym zmianom w Ustawie o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży⁴. Protesty ponownie zaktywizowano w 2020 r., kiedy realne stały się zapowiedzi wprowadzenia zmian w stosowaniu Ustawy. A następnie

2 J. Suchomska, D. Urzędowska, *Działania protestacyjne Strajku Kobiet w ujęciu teorii nowych ruchów społecznych*, „Dyskurs & Dialog” 2021, nr 1, s. 9-22, DOI: 10.5281/zenodo.5040790.

3 Strategie nowych ruchów społecznych polegają na działaniach nieformalnych, spontanicznych, protestacyjnych i kontestujących rzeczywistość. Wyrażają idee solidaryzmu społecznego, ich celem jest m.in. system normatywny i aksjologiczny, działają poza systemem klasowym, więcej w: G. Piechota, *Pomiędzy happeningiem a zmianą. Znaczenie komunikacji sieciowej w protestach społeczno-politycznych*, Kraków 2018.

4 E. Korolczuk i in., *Mobilizacja kobiet w latach 2016-2018. Przyczyny, konteksty i perspektywy badawcze*, [w:] *Bunt kobiet. Czarne Protesty i Strajki Kobiet*, E. Korolczuk i in. (red.), Gdańsk 2018, s. 17-42.

– kiedy te zapowiedzi zmaterializowano wyrokiem z 20 października 2020 r. wydanym przez Trybunał Konstytucyjny (dalej TK). Na mocy orzeczenia TK (sygn. akt K 1/2020) wyeliminowano jedną z przesłanek legalnej aborcji o istotnym znaczeniu dla liczby legalnie wykonywanych zabiegów w Polsce, tj. ciężkie i nieuleczalne upośledzenie płodu albo nieuleczalna choroba zagrażająca życiu płodu, uznając ją za niezgodną z konstytucją⁵. Wyrok został opublikowany 27 stycznia 2021 r., co ponownie spowodowało wyjście na ulice tysięcy protestujących. Odmiennie niż w przypadku innych aktów oporu obywatelskiego, które miały miejsce w ostatnich latach⁶, protesty przeciwko faktycznemu zaostrzeniu Ustawy uaktywniły obywateli nie tylko w dużych miastach, ale także w mniejszych miejscowościach. Problematyka przerywania ciąży, legalność i dostępność zabiegu, a także traktowanie prawa do aborcji jako prawa człowieka stały się czynnikami aktywizującym obywateli niezależnie od wieku i miejsca zamieszkania. Kolejnym, nie mniej ważnym efektem protestów stała się widzialność⁷ prawa do aborcji w społeczeństwie. Zaistnienie w dyskursie publicznym tematu, który dotąd traktowany był jako społeczne tabu, świadczy o tym, że skończył się czas, kiedy zarówno obywatele, jak i partie polityczne milcząco wspierali przyjęte rozwiązanie kompromisowe. Problem legalnego terminowania ciąży stał się źródłem krystalizacji poglądów politycznych, które do 2015 r. nie wymagały zajmowania tak wyraźnego stanowiska. Przyjęcie Ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży, opierającej się na tzw. kompromisie aborcyjnym ze stycznia 1993 r.⁸, faktycznie zakończyło dyskurs na temat konstrukcji prawnej aborcji w Polsce. Pojawiający

5 Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 22 października 2020 r. sygn. akt K 1/20, <https://sip.lex.pl/orzeczenia-i-pisma-urzedowe/orzeczenia-sadow/k-1-20-wyrok-trybunalu-konstytucyjnego-523165093> [15.02.2022].

6 Chodzi o okres od 2016 do 2021 r. Do innych protestów, jakie w istotnym stopniu zaistniały w świadomości obywateli, należały: protesty w obronie Konstytucji oraz sądów, protesty w obronie TVN i przeciwko ustawie zwanej potocznie Lex anti-TVN, protesty przeciwko kryzysowi humanitar-nemu na granicy polsko-białoruskiej oraz protesty antyszczepionkowe.

7 „Widzialność” / „widzialny” według słownika synonimów oraz wyrazów bliskoznacznych oznacza – ‘czytelny’, ‘dający się zauważyć’, ‘dostrzegalny’.

8 Ustawa z 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz.U. z 1993 r. Nr 17, poz. 78, ze zm.), tekst jednolity: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19930170078/U/D19930078Lj.pdf> [21.02.2022].

się okresowo w przestrzeni publicznej temat był zwykle wywoływany nieudanymi próbami inicjowania zmian w przepisach prawa albo wyznaczeniami celebrytów dotyczącymi ich własnych doświadczeń. Takie epizodyczne próby nie stanowiły wystarczającego argumentu, aby problem prawa do aborcji został podjęty w sposób poważny i konstruktywny. Sytuacja uległa zmianie wraz z podjęciem starań o faktyczną zmianę przepisów Ustawy, co nastąpiło w rezultacie wydania przez TK wyroku (sygn. akt K1/20), a następnie jego opublikowania. Polityka prorodzinna prowadzona przez rząd Zjednoczonej Prawicy (dalej PiS), od 2015 r. systematyczne ograniczanie dostępu do środków antykoncepcyjnych⁹, kolejne zapowiedzi zaostrzenia przepisów Ustawy i otwarte wspieranie środowisk całkowicie sprzeciwiających się aborcji spowodowały ponowne zaistnienie tematu w debacie publicznej. Stał się on pretekstem do polaryzacji stanowisk elektoratów partii politycznych oraz powodem aktywizacji ruchów broniących praw kobiet oraz wspierających edukację seksualną.

2. Krystalizacja poglądów politycznych elektoratów partii politycznych wobec prawa do aborcji

Współczesne ruchy społeczne aktywizują się na dwóch płaszczyznach: realnej oraz wirtualnej. Ta druga przestrzeń ma coraz większe znaczenie, ponieważ nie tylko pełni funkcje informacyjno-komunikacyjne, ale też faktycznie wspiera realizację protestów¹⁰. Christian Garland zwraca uwagę na jeszcze jedną funkcję mediów społecznościowych w przypadku protestów – pozwalają one na krystalizację realnego niezadowolenia społecznego, ujawniającego istniejące antagonizmy¹¹. Antagonizmy są podsycane przez przynależność do określonych wirtualnych grup i społeczności, które pełnią również funkcje wzmacniające zarówno tożsamość zbiorową jednostek, jak

9 Według Raportu Forum Parlamentu Europejskiego ds. Praw Seksualnych i Reprodukcyjnych (EPF), Polska znajduje się na ostatnim miejscu w Europie pod względem dostępności do antykoncepcji, <https://www.epfweb.org/node/895> [26.03.2022].

10 J.T. Jost i in., *How Social Media Facilitates Political Protest. Information, Motivation, and Social Networks*, „Advances in Political Psychology”, vol. 39, 2018, no. S1, s. 85-118, DOI: <https://doi.org/10.1111/pops.12478>.

11 Ch. Garland, *As Barriers Fall, Contingency Becomes Possibility*, [w:] *Protests as Events. Politics, Activism and Leisure*, I.R. Lamond, K. Spracklen (eds.), London 2015, s. 121-135.

i identyfikację własnego ja w obrębie wirtualnych wspólnot. Stefania Milan, analizując zjawisko tożsamości kolektywnej kreowanej przez nowe ruchy społeczne, podkreśla aspekt uczestnictwa oraz jego formy w aktach oporu społecznego jako umożliwiające jednostce jej afektywną relację do praktyk wspólnych oferowanych przez nowy ruch społeczny¹². Emocje, które pojawiają się w budowaniu poczucia wspólnoty i działań zbiorowych, mają charakter motywujący. Tożsamość zbiorowa wynika z kognitywnego, moralnego i emocjonalnego związku jednostki ze wspólnotą. Tym samym jednostka staje się częścią wspólnoty poprzez uzmysłowienie sobie własnych poglądów i podzielenie ich w relacyjnym i emocjonalnym aspekcie z pozostałymi. Tożsamości jednostek stanowią zatem element tożsamości kolektywnej, która powstaje w wyniku interaktywności mediów społecznościowych¹³. Manuel Castells, identyfikując typy tożsamości (jednostka ma wiele tożsamości, które obecnie ujawniają się przede wszystkim w dyskursach prowadzonych w przestrzeni wirtualnej), przyjmuje, że w związku z protestami uaktywniają się dwie wiodące tożsamości: oporu i projektu¹⁴. Tożsamość oporu jest zarazem źródłem tożsamości projektu, który pojawia się jako kreator społeczeństwa obywatelskiego, wskazując na możliwości zaspokojenia interesów wspólnotowych. Tożsamość kolektywna wyznacza cele dla nowych ruchów społecznych, a jej kreacja odbywa się przez proces krystalizacji poglądów jednostki, nawet w wyniku przełamywania barier społecznych i kulturowych oraz dzięki działaniom wbrew tradycyjnym podziałom. Uruchamia się potencjał twórczy mediów społecznościowych, za sprawą których są formułowane i wyrażane postulaty identyfikujące tożsamość jednostki, prowadząc tym samym do procesu doświadczania zmiany¹⁵. Używanie mediów społecznościowych w interakcjach społecznych nie wpływa bezpo-

12 S. Milan, *Social Movements and Their Technologies*, NYC 2013.

13 A. Melucci, *A Challenging Codes: Collective Actions in the Information Age*, Cambridge 1996; P. Gerbaudo, E. Treré, *In Serch of the 'We' of Social Media Activism. Introduction to the Special Issue on Social Media and Protest Identities*, „Information, Communication & Society”, vol. 18, 2015, no. 8, s. 865-871, DOI: <https://doi.org/10.1080/1369118X.2015.1043319>.

14 M. Castells, *Sieci oburzenia i nadziei. Ruchy społeczne w erze Internetu*, Warszawa 2013.

15 D. Dombrowsky, *Constructing Identity on Social Networks. An Analysis of Competences of Communication Constructed on Facebook.com*, „Central European Journal of Communication”, vol. 5, 2012, no. 8, s. 91-105.

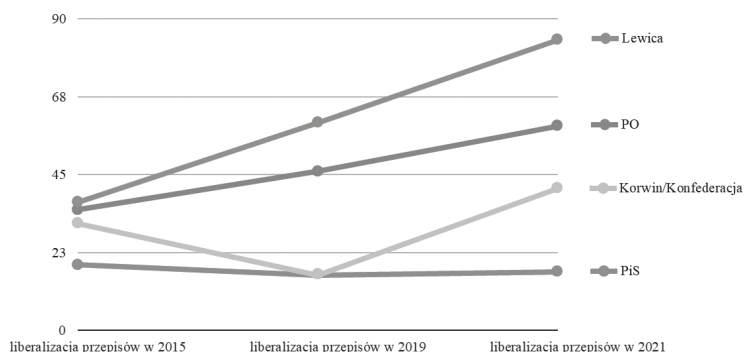
średnio na protest, ale może pośrednio zwiększać skłonność do protestu w społeczeństwie poprzez kreację dyskursu politycznego¹⁶. Jak twierdzą Graig R. Klein i Patrick M. Regan, protesty w istotny sposób oddziałują także na rządy, które podejmują działania mające na celu uznanie lub odrzucenie postulatów, co wpływa na dynamikę reakcji oraz przebieg samych wydarzeń¹⁷.

Podczas protestów odbywających się w Polsce również doszło do ukształtowania się kolektywnej tożsamości, która doprowadziła do odrzucenia przez część społeczeństwa dotychczasowego kompromisowego stanowiska dotyczącego prawa do aborcji. Poniższe tabele ilustrują zmianę przekonań elektoratów partii politycznych odnośnie do prawa do terminowania ciąży w latach od 2015 do 2021. Wybór dat nie jest przypadkowy. W roku 2015 problematyka dotycząca aborcji nie istniała w przestrzeni publicznej, obowiązywały przepisy regulujące dopuszczalność legalnej terminacji ciąży, jakie uznawano za wyraz konsensusu społecznego i zarazem politycznego. Badanie CBOS w 2019 r. oddaje nastroje społeczne po inicjacji protestów w Polsce i w związku z podejmowaniem prac nad przepisami ograniczającymi aborcję lub wręcz jej zakazującymi. Natomiast raport CBOS za rok 2021 obejmuje badanie elektoratów po dokonaniu faktycznego zaostrzenia przepisów wyrokiem TK (referowane badania przeprowadzono na kilka tygodni przed kolejną odsłoną protestów, które odbyły się po tragicznej śmierci kobiety w szpitalu w Pszcznie, co zostało symbolicznie potraktowane jako pierwszy polityczny efekt wyroku TK).

16 M. Rahbarqazi, S. Morteza Noei Baghban, *Social Media, Political Discussion, and Political Protest. A Case Study of the 2018 Political Protests in Iran*, „KOME – An International Journal of Pure Communication Inquiry”, vol. 7, 2019, no. 2, s. 89-103, DOI: <https://doi.org/10.17646/KOME.75672.33>.

17 G. Klein, P. Regan, *Dynamics of Political Protests*, „International Organization”, vol. 72, 2018, no. 2, s. 485-521, DOI: <https://doi.org/10.1017/S0020818318000061>.

Wykres 1. Zmiana preferencji elektoratów partii politycznych wobec liberalizacji prawa aborcyjnego w Polsce w latach 2015-2021

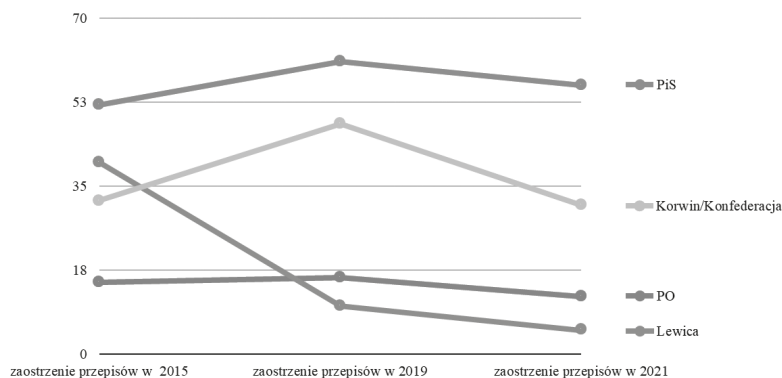
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z raportów CBOS¹⁸.

Powyższy wykres, ilustrujący zmiany postaw wobec prawa do aborcji wśród elektoratów czterech badanych partii politycznych, wskazuje, iż najbardziej liberalnie do przepisów aborcyjnych w Polsce podchodzi obecnie elektorat Lewicy. W ostatnich 6 latach dynamika zmiany była największa (w 2015 r. zwolenników dostępu do aborcji było 37%, w 2021 r. – 84%). Wyborcy PO także zmienili swój pogląd dotyczący prawa do aborcji, choć dynamika zmiany nie była już tak znacząca, jak w przypadku Lewicy (w 2015 r. zwolenników prawa do aborcji było 35%, w 2021 r. – 59%). W przypadku PiS (oraz ugrupowań współtworzących rząd) zwolennicy prawa do aborcji stanowili w 2015 r. 19%, w 2021 r. liczba zwolenników spadła do 17%). W przypadku partii KORWIN/Konfederacja, elektorat w ostatnich latach wykazał zadziwiającą dynamikę zmiany, co zapewne wynikało również z transformacji partii KORWIN, połączenia się z Ruchem Narodowym i utworzenia Konfederacji. Partia KORWIN w 2015 r. notowała 31% zwolenników prawa do aborcji, w 2021 r. poziom wzrósł do 41%, natomiast w międzyczasie, tj. w roku 2019, liczba zwolenników prawa do aborcji spadła do 16%. Można zatem uznać, że w ciągu 6 lat

¹⁸ Raport CBOS, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2015/K_085_15.PDF; Raport CBOS, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_124_19.PDF; Raport CBOS, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2021/K_091_21.PDF [17.02.2022].

nastąpiła zmiana w elektoracie, w zróżnicowany sposób pozycjonująca wyborców wobec prawa do aborcji.

Wykres 2. Zmiana preferencji elektoratów partii politycznych wobec zaostrzenia prawa aborcyjnego w Polsce w latach 2015-2021

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z raportów CBOS¹⁹.

Wykres 2 ilustruje trend przeciwny do analizowanego wcześniej, tj. prezentuje zmianę preferencji elektoratów poszczególnych partii politycznych wobec zaostrzenia prawa do aborcji w Polsce (co należy rozumieć jako poparcie dla całkowitego zakazu aborcji). Liczba zwolenników zaostrzenia prawa zmniejszyła się w istotnym stopniu w dwóch partiach: Lewicy (spadek z 40% do 5%) oraz PO (spadek z 30% do 5%). W przypadku PiS poziom poparcia dla przepisów antyaborcyjnych utrzymuje się w poszczególnych latach na zbliżonym poziomie (2015 r. – 52%, w 2019 r. – 61% i w 2021 r. – 56%). Zmiany postaw elektoratu PiS można interpretować w ten sposób, że w okresie, kiedy protesty były najbardziej intensywne, preferencje elektoratu PiS umacniały się wokół idei zaostrzenia prawa, co stanowiło przejaw tożsamości kolektywnej. W przypadku Konfederacji poziom poparcia dla zaostrzenia przepisów aborcyjnych w poszczególnych latach utrzymywał się na podobnym poziomie: 32% w 2015 r. i 31% w 2021 r.,

¹⁹ Raport CBOS, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2015/K_085_15.PDF; Raport CBOS, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_124_19.PDF; Raport CBOS, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2021/K_091_21.PDF [17.02.2022].

w 2019 r. zanotował istotny przyrost zwolenników zaostżenia prawa (do 48%), co – podobnie jak w przypadku PiS – mogło stanowić reakcję na intensyfikację protestów.

Reasumując, zestawienie danych z badań społecznych wskazało, iż w latach 2015-2021 w istotnym stopniu spolaryzowały się elektoraty poszczególnych partii, opowiadając się za bezwarunkową liberalizacją prawa do aborcji albo wręcz przeciwnie, za wyeliminowaniem tego prawa bez względu na przesłanki. Analizując dane z 2015 r., kiedy w Polsce obowiązywał kompromis aborcyjny, można zauważyć, że postawy elektoratów były nie tylko zdecydowanie mniej podzielone, ale także wskazywały na konserwatywne podejście do prawa do aborcji wśród wszystkich elektoratów badanych partii politycznych. Od 2019 r. zauważalny jest proces krystalizacji poglądów, co prowadzi do silnej polaryzacji postaw wyborców wobec prawa do aborcji. Tę zmianę należy uznać za efekt protestów, które wywołały dyskurs publiczny oraz doprowadziły do potrzeby samookreślenia się Polaków w tej kwestii. Takie skutki protestów są analizowane w literaturze, choć zauważalne jest tu koncentrowanie się raczej na poszukiwaniu efektów oddziaływania aktów oporu na kształtowanie samej tożsamości aktywistów²⁰.

3. Widoczność aborcji – nowy dyskurs o prawie do aborcji

Dyskurs poświęcony prawu do aborcji w Polsce w okresie od 1993 do 2016 r. miał miejsce sporadycznie, najczęściej był efektem pojawiających się pomysłów dotyczących zaostżenia lub liberalizacji przyjętych w Polsce regulacji. W sferze społecznej aborcja była traktowana jako temat tabu. Publiczne przyznawanie się znanych kobiet do dokonania aborcji traktowane było zwykle jako pretekst do formułowania negatywnych ocen oraz publicznego piętnowania zachowań²¹. Prote-

20 P. Daphi, „*Imagine the streets*”: *The spatial dimension of protests’ transformative effects and its role in building movement identity*, „*Political Geography*”, vol. 56, 2017, s. 34-43, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2016.10.003>.

21 Przykłady, z jakim odbiorem społecznym spotkały się Maria Czubaszek oraz Paulina Przybysz, publicznie przyznające się do dokonania aborcji, <https://natemat.pl/123137,internauci-wzywaja-do-bojkotu-empiku-sa-oburzeni-ze-do-swiatecznych-zakupow-wzywaja-maria-czubaszek-i-nergal>;

sty, które rozpoczęły się w 2016 r., stanowiły wyraz niezgody na zmianę przepisów oraz oporu społecznego wobec kolejnych działań de facto zmuszających kobiety do prokreacji²². Efektem protestów, ale i dyskursu, jaki zaistniał przede wszystkim w mediach społecznościowych, stało się kulturowe oswajanie tematu oraz traktowanie aborcji jako procedury medycznej, a nie aktu określającego światopogląd. Wokół nowych ruchów społecznych, które zaangażowały się w organizację, a następnie koordynowanie przebiegu protestów (chodzi o dwa ruchy: Ogólnopolski Strajk Kobiet oraz Dziewuchy Dziewuchom), powstały także inne ruchy społeczne, niezwiązane bezpośrednio z organizacją protestów, ale koncentrujące swoje działania wokół edukacji seksualnej, odideologizowania aborcji oraz promowania dostępności wiedzy na temat bezpiecznej aborcji farmakologicznej. Ruchy te zaktywizowały się w przestrzeni mediów społecznościowych jako organizacje, których podstawowym celem była pomoc kobietom, a także edukacja, obalanie mitów i stereotypów w kwestii postrzegania aborcji i kreowanie dyskursu wokół niej.

Analizie w niniejszym tekście poddano trzy ruchy społeczne opowiadające się za prawem kobiet do aborcji, które ukształtowały się w wyniku protestów rozpoczętych w 2016 r.: Dziewuchy Dziewuchom, Aborcyjny Dream Team oraz Aborcja Kobiet Woman Help Woman²³. Analiza treści opublikowanych przez powyższe ruchy w 2021 r., w okresie od kwietnia do lipca, umożliwiła dokonanie kategoryzacji informacji opublikowanych przez każdy z ruchów w serwisach społecznościowych, a także dokonanie pomiaru aktywności komunikacyjnej podmiotów wraz ze wskazaniem dynamiki zmian.

<https://wyborcza.pl/7,95891,20881188,natalia-przybysz-opowiedziala-o-wlasnej-aborcji-niestety-w.html> [22.02.2022].

- 22 Należy zaznaczyć, że w Polsce w tym samym czasie wprowadzono konieczność posiadania recepty na zakup tzw. tabletek „dzień po”, antykoncepcja hormonalna nie jest w Polsce refundowana, kobiety chcące dokonać aborcji zmuszone są do emigracji aborcyjnej.
- 23 Warto wspomnieć także o inicjatywie polskiej modelki Anji Rubik, która zapoczątkowała kampanię edukacyjną SEXED.PL. Jak zadeklarowano w opisie kampanii, stworzono multimedialną platformę, której celem jest zapewnienie młodym ludziom, rodzicom i dorosłym kompleksowej i dostosowanej do wieku edukacji w zakresie praw człowieka, równości płci, relacji, reprodukcji. Przekaz poprzez platformę koncentruje się na informacji o ryzykach związanych z życiem seksualnym, choć prezentuje seks i seksualność w sposób pozytywny i podkreśla takie wartości, jak wzajemny szacunek, inkluzyjność, równość, empatię i odpowiedzialność. Idea SEXED.PL realizowana poprzez wirtualną kampanię społeczną nie była zatem ukierunkowana na problem aborcji, lecz raczej na to, aby dzięki procesom edukacji cięża była zjawiskiem pożądanym.

Tabela 1. Zasięgi ruchów społecznych w mediach społecznościowych – dane zgromadzone w dniach prowadzenia badań, 10-12 lipca 2021 r.

Nazwa organizacji /data rozpoczęcia aktywności w mediach społecznościowych	Facebook	Twitter	YouTube	Instagram
Dziewuchy Dziewuchom / kwiecień 2016	154 tys. polubień 159 tys. obserwatorów	9878 followersów	858 subskrybentów, 19 filmów	1191 postów, 227 tys. obserwujących
Aborcyjny Dream Team / grudzień 2016	95,5 tys. obserwatorów	brak	94 subskrybentów, 9 filmów	1073 posty, 75,7 tys. obserwujących
Aborcja Kobiet Women Help Women / grudzień 2018	13 tys. polubień 14 tys. obserwatorów	brak	2540 subskrybentów, 10 filmów	179 postów, 14,1 tys. obserwujących

Źródło: Opracowanie na podstawie własnych pomiarów przeprowadzonych w kanałach mediów społecznościowych.

Dane ujęte w powyższej tabeli potwierdzają poziom zainteresowania użytkowników opublikowanym kontentem. Dowodzą także, że za podstawowe kanały komunikowania należy uznać Facebook oraz Instagram (dalej analiza koncentruje się wyłącznie wokół tych dwóch serwisów). Analizując dynamikę przyrostu fanów w okresie od lipca 2021 do marca 2022 r. (8 miesięcy), zauważamy, że w przypadku organizacji Dziewuchy Dziewuchom nastąpił minimalny spadek liczby obserwatorów – o ok. 1 tys. użytkowników w obu serwisach: Facebook i Instagram. Dwa pozostałe podmioty zanotowały przyrost obserwatorów. Aborcyjny Dream Team o 25 tys. obserwujących w serwisie Facebook i ok. 20 tys. w serwisie Instagram. Aborcja Kobiet Women Help Women o 4 tys. obserwujących na Facebooku i 2 tys. na Instagramie. To potwierdza, że tematyka dotycząca prawa do aborcji, edukacji z nią związanej oraz dyskursu kreowanego wokół zagadnienia staje się coraz bardziej popularna.

Analizując komunikację wirtualną, prześledzono znaczniki (#) dodawane do treści, co pozwoliło wstępnie określić tematykę kontentu. Hasztagi pełnią rolę informacyjną, definiują podejmowaną tematykę, a także wskazują na akcyjność komunikacji, pojawiającej się w związku z podejmowaniem określonych tematów. Znaczniki pełnią także funkcje agregowania emocji związanych z aktywnością komunikacyjną, z jednej strony informują o ukierunkowaniu publikowanych treści, z drugiej zaś oddają emocje zgromadzonych zwolenników, podziela-

jących te same wartości²⁴. Dwie spośród trzech organizacji używały znaczników (#) do identyfikacji treści. Wśród hashtagów publikowanych przez ruch Dziewuchy Dziewuchom popularne w badanym czasie były: #prochoice, #feminizm, #intersekcjonalność, natomiast katalog znaczników dla treści zamieszczanych przez Aborcyjny Dream Team jest szerszy, a zarazem jednoznacznie ukierunkowujący charakter treści: #NieJestesSama, #AborcjaBezGranic, #UprzejmieDonoszę²⁵, #jestemzaaborcją, #aborcjajestok, #1na3. Trzecia z organizacji w badanym okresie nie publikowała informacji ze znacznikiem.

Analizując kontent opublikowany w serwisach społecznościowych przez podmioty powstałe po 2016 r., można określić go przede wszystkim jako informacyjno-edukacyjny. W przypadku dwóch organizacji, tematyka skierowana jest również na kreację dyskursu publicznego, który umożliwia ścieranie się różnych poglądów w przestrzeni wirtualnej. Dokonanie kategoryzacji tematycznej (tab. 2) umożliwiło ustalenie nie tylko wiodącej tematyki, ale także towarzyszącej jej narracji, poprzez odwołanie się do wykorzystywanych argumentów wokół praw kobiet, w tym prawa do aborcji, a także innych zagadnień związanych z seksualnością.

Tematyka aborcji traktowana jest jako prawo kobiety – wiąże się ze świadomym rodzicielstwem (co wymaga edukacji zdrowotnej i promocji tolerancji dla obecności matek w przestrzeni publicznej – karmienie piersią w przestrzeni publicznej); kontestowanie ideologii dotyczącej ról społecznych, jakie wynikają z płci biologicznych; promowanie prawa kobiet do świadomej bezdzietności.

Zmiana retoryki towarzyszącej relacjonowaniu aborcji – aborcja nie jest powodem do wstydu; kobiety po aborcji czują raczej ulgę; promowanie solidarności kobiet wobec siebie, nie należy oceniać decyzji

24 S. Schultermantl, *Quick Media Feminisms and the Affective Worldmaking of Hashtag Activism*, [w:] *Affective Worldmaking: Narrative Counterpublics of Gender and Sexuality*, S. Schultermantl et al. (eds.), Bielefeld 2022, s. 185-200.

25 Ten znacznik wynikał z planów wprowadzenia przez Ministerstwo Zdrowia bazy kobiet ciężarnych w Polsce, co środowisko zwolenników prawa do aborcji przyjęło jako próbę kontroli migracji aborcyjnej. Zgodnie z planami projektu wprowadzano obowiązek dla lekarzy, aby ujawniali w bazie danych kobiety, u których stwierdzono ciążę, co umożliwiłoby kontrolowanie, czy dana osoba nie poddała się aborcji. Akcja Uprzejmie Donoszę stanowiła odpowiedź kobiet na plany wprowadzenia takiego rejestru.

Tabela 2. Kategoryzacja tematyczna postów w serwisie Facebook

Nazwa ruchu społecznego	Tematyka postów poświęconych aborcji oraz edukacji seksualnej
Dziewuchy Dziewuchom	<p>Edukacja – świadome rodzicielstwo; zakaz spożywania alkoholu w ciąży; edukacja empatycznych zachowań wobec odmienności; odpowiedzialność za gwałt ponosi sprawca, nie zaś strój czy zachowanie ofiary.</p> <p>Promowanie zmiany kulturowej – feminytywy; wsparcie dla osób LGBTIQ; kontestowanie tzw. ról kobiecych – zadań społecznych i biologicznych, jakie kobieta powinna wypełniać; upowszechnianie twierdzenia: „płód nie jest dzieckiem, a kobieta w ciąży nie jest matką” (takie stawianie sprawy faktycznie wyklucza aborcję); promowanie tolerancji dla karmienia piersią w miejscach publicznych.</p> <p>Oswajanie tematów tabu i przełamywanie stereotypów – aborcja; menstruacja; świadoma bezdzietność jako wybór; body positive; partnerstwo w relacjach; upodmiotowienie osób pracujących seksualnie.</p> <p>Kreowanie przestrzeni dyskursu w tematach ważnych społecznie lub budzących kontrowersje – np. edukacja seksualna vs seksualizacja dzieci; problematyka agresji, w tym seksualnej, wobec dzieci.</p>
Aborcyjny Dream Team	<p>Informowanie – o losach kobiet prześladowanych i więzionych za aborcję lub poronienia (np. Sara Rogel w Salwadorze skazana na 30 lat więzienia za poronienie); o liczbie zainteresowanych działaniem telefonu aborcyjnego; o losach kobiet, którym odmówiono aborcji lub które dokonały samodzielnej aborcji; jak w innych państwach oswajano temat aborcji (okładka niemieckiego czasopisma „Stern” z 1971 r., gdzie prawie 400 kobiet przyznało się do aborcji); o wypowiedziach homofobicznych, antyaborcyjnych i stygmatyzujących osoby dokonujące aborcji; o dyskursach poświęconych aborcji prowadzonych na innych kanałach; o działaniach organów ścigania wobec kobiet roniących ciążę w Polsce (ze znacznikiem #UprzejmieDonoszę); podawanie numeru telefonu Aborcji bez Granic; o działaniach aktywistek w terenie (np. rozwieszanie plakatów wskazujących na to, że aborcja jest prawem kobiet); ułatwianie dostępu do materiałów za pomocą kanału w mediach społecznościowych; o zakazie prawa do aborcji jako formie kontroli polityków nad kobietami; wykorzystanie turnieju sportowego (Euro 2020) do prezentowania faktów nt. aborcji w państwach, których drużyny rywalizowały w meczach – porównanie prawa dostępu i kosztów aborcji np. w Chorwacji i Szkocji / Czechach i Anglii.</p> <p>Edukacja – jak rozmawiać z dzieckiem o aborcji; jak przygotować się do aborcji farmakologicznej; jakie mogą być konsekwencje aborcji; jak rozmawiać z kobietą bez dokonywania ocen jej decyzji.</p> <p>Oswajanie tematu aborcji – relacjonowanie lub udostępnianie historii kobiet, które dokonały aborcji i które te przesyłają do organizacji; prezentowanie danych dotyczących aborcji w kontekście państw liberalizujących prawo do aborcji; prezentowanie aborcji jako zabiegu medycznego; wskazywanie motywacji towarzyszących kobietom dokonującym aborcji – według danych 96% kobiet dokonuje aborcji, bo tego chce; wyjaśnianie emocji towarzyszących aborcji, tego, co czują kobiety po dokonaniu zabiegu.</p> <p>Tworzenie przestrzeni dyskursu – dyskurs jest silnie spolaryzowany; komentują zwolennicy i przeciwnicy, używając skrajnych argumentów i stwierdzeń, jak „mordercy dzieci”; w komentarzach do postów udostępniane są filmy poświęcone aborcji.</p>
Aborcja Kobiet Women Help Women	<p>Informowanie – o sytuacji kobiet po zmianie prawa aborcyjnego w Polsce; o powszechności aborcji i zainteresowaniu pracą organizacji – ile osób kontaktuje się z organizacją; o regulacjach prawnych dotyczących prawa do aborcji w innych państwach; udostępnianie tekstów związanych z problematyką równości (zakaz poruszania się furgonetek antyaborcyjnych po ulicach Warszawy); o zaangażowaniu organizacji kobiecych (Aborcyjny Dream Team) w działania legislacyjne – lobbowanie za zmianą prawa, udział w pracach zespołów parlamentarnych; o działaniach państw w tematyce prawa do aborcji (wprowadzenie prawa do aborcji w Nowym Meksyku, pomoc rządu brytyjskiego dla kobiet z Irlandii Północnej – pokrywanie kosztów aborcji); o decyzjach parlamentu UE w zakresie prawa do aborcji; udostępnianie statystyk (brak źródeł podawanych danych) – 73 mln aborcji rocznie na świecie; o powodach decyzji kobiet dokonujących aborcji – 59% z powodu troski o rodzinę i już posiadane dzieci.</p> <p>Edukacja – jak przebiega aborcja farmakologiczna; jak przeprowadzić aborcję farmakologiczną i czego unikać podczas zabiegu; wskazywanie na konieczność zmiany retoryki dot. prawa do aborcji; udostępnianie informacji o emocjach, jakie towarzyszą kobietom po zabiegu – ulga; udostępnianie podziękowań kobiet po skorzystaniu z aborcji farmakologicznej – edukowanie, jak przeprowadzić zabieg oraz jak radzić sobie z towarzyszącymi temu emocjami.</p>

Źródło: Opracowanie na podstawie własnych zestawień dokonanych w serwisie Facebook.

Tabela 3. Kategoryzacja tematyczna postów w serwisie Instagram

Nazwa ruchu społecznego i aktywność na kanale	Kategoryzacja tematyczna
Dziewuchy Dziewuchom 1191 postów, 227 tys. obserwujących	Treści edukacyjne, budujące wspólnotę i solidarność kobiet, wyrażane w charakterystyczny sposób – memy w pomarańczowym kolorze, tematyka zbliżona do treści publikowanych w serwisie Facebook.
Aborcyjny Dream Team 1073 posty, 75,7 tys. obserwujących	Treści podobne do tych zamieszczanych w serwisie Facebook – edukacja w zakresie aborcji farmakologicznej oraz oswojenie tematu aborcji.
Women help Women 179 postów, 14,1 tys. obserwujących	Treści udostępniane w formie memów, w różnych językach – edukacja w zakresie aborcji farmakologicznej oraz oswojenie tematu aborcji.

Źródło: Opracowanie na podstawie własnych zestawień dokonanych w serwisie Instagram.

innych kobiet; kobiety dokonują aborcji zwykle z uwagi na dobro rodziny; aborcja to zabieg medyczny.

Edukacja seksualna jako profilaktyka przed niechcianą ciążą – gwałt to przestępstwo, za które odpowiada sprawca, a nie ofiara i jej strój czy zachowanie; edukacja seksualna dzieci to nie jest ich seksualizacja; promowanie postaw partnerskich w związkach; wspieranie aborcji farmakologicznej poprzez dostępność oraz upowszechnianie wiedzy o jej przebiegu.

Wyraźne ukierunkowanie dyskursu na promowanie praw kobiet, odideologizowanie procedur medycznych oraz szeroko rozumiana edukacja seksualna to istotny efekt protestów, który spowodował widzialność aborcji w przestrzeni dyskursu w mediach społecznościowych. Tworzony контент traktuje problem prawa do aborcji jako znormalizowany przedmiot dyskusji, która toczy się wokół zagadnień praktycznych i medycznych (jak przebiega aborcja farmakologiczna, w jaki sposób należy się do niej przygotować, jak radzić sobie w różnych sytuacjach związanych z aborcją farmakologiczną). Z drugiej strony pojawia się wyraźnie solidarnościowa narracja, ukierunkowana na zmianę retoryki towarzyszącej dyskursowi na temat aborcji – wsparcie, zrozumienie, empatia, siostrzeństwo, inkluzywność. Ten proces jest prowadzony przede wszystkim poprzez udostępnianie treści z hasztagami (np. #NieJestesSama, #AborcjaJestOk). Takie akty komunikacyjne tworzą wspólnotę, budują świadomość, a także zwracają uwagę na procesy inkluzywne w komunikowaniu, kiedy контент jest budowany w taki sposób, aby włączać użytkowników w proces dyskursu. W analizowanym okresie w zawartości opublikowanej w mediach społecznościowych badanych podmiotów nie stwierdzono używania znaczników, które skierowane byłyby do kontrpubliczności i których celem byłoby wzmacnianie przekazu negatywnego, ocenia-

jącego czy wymierzonego w odmienne poglądy, poprzez używanie mowy nienawiści albo formułowanie treści negatywnie oceniających inny światopogląd.

Podsumowanie

Protesty, których konsekwencje społeczno-kulturowe opisano wyżej, nie przyniosły ich organizatorom i uczestnikom zamierzonych efektów, za jakie można by uznać nie tyle proces liberalizacji przepisów, ile pozostawienie ich dotychczasowego kompromisowego statusu. Analiza protestów wskazała jednak inne wymierne efekty, istotne dla kształtowania świadomości społecznej Polaków. Nastąpiła zmiana kulturowa za sprawą wprowadzenia prawa do aborcji do debaty publicznej, jako tematu o charakterze merytorycznym, a nie wyłącznie ideologicznym. Doszło do zmiany społecznej, której efektem jest wyraźna krystalizacja stanowisk elektoratów odnośnie do prawnych regulacji zagadnienia terminowania ciąży w Polsce, z jednoczesnym wysokim poziomem poparcia dla liberalizacji przepisów, czego wcześniej nie notowano. Wydaje się, że obie zmiany, kwestionujące powszechny dotąd w przestrzeni publicznej kompromis aborcyjny, wpłyną na znormalizowanie dyskursu traktującego prawo do aborcji jako prawo człowieka i przestrzeń wolnej decyzji Polaków, co w przyszłości zdynamizuje zmiany legislacyjne. Takie efekty wpływu protestów potwierdzono już w badaniach, wskazując na znaczenie mobilizacji w kształtowaniu indywidualnych postaw politycznych jednostek zaangażowanych wcześniej w protesty²⁶.

Dyfuzja nowego podejścia do tematu aborcji jest efektem oddolnej inicjatywy ruchów społecznych zaangażowanych w organizację i aktywizację protestów, a także zarządzanie procesami komunikowania w przestrzeni wirtualnej. Traktując społeczeństwo oraz współtworzące je grupy jako system dynamiczny, w którym normy i wartości podlegają bezustannej ocenie i w konsekwencji przekształceniom, można

26 G. Piechota i in., *The Type of Participation in Socio-Political Protests as a Function of Political Activation in the Era of Social Media*, „Romanian Journal of Political Science”, vol. 20, 2020, no. 1, s. 188-213; R. Disi Pavlic, *The Nearness of Youth: Spatial and Temporal Effects of Protests on Political Attitudes in Chile*, „Latin American Politics and Society”, vol. 63, 2021, no. 1, s. 72-94, DOI: <https://doi.org/10.1017/lap.2020.33>.

przyjąć, iż opisane zmiany społeczno-kulturowe są efektem wyrażenia sprzeciwu społecznego w wyniku oddolnej samoorganizacji społecznej. Analizując protesty w perspektywie społecznej natury komunikowania wirtualnego Leopoldo Fergusson i Carlos Molina zwracają uwagę na powstający efekt „wyzwolenia”, wytwarzany na skutek bezpośredniej możliwości wyrażania opinii i dzielenia się nimi z innymi za pomocą mediów społecznościowych, co oddziałuje na potencjalne zmiany w systemach demokratycznych²⁷. Można zatem przyjąć, że protesty wywołały duże zmiany społeczno-kulturowe, które mogą mieć istotne znaczenie z tego względu, że kreują oczekiwanie społeczne wobec nowych rozwiązań prawnych w zakresie prawa do aborcji.

Bibliografia

- Castells M., *Sieci oburzenia i nadziei. Ruchy społeczne w erze Internetu*, Warszawa 2013.
- Daphi P., „*Imagine the streets*”: *The spatial dimension of protests’ transformative effects and its role in building movement identity*, „Political Geography”, vol. 56, 2017, s. 34-43, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2016.10.003>.
- Disi Pavlic R., *The Nearness of Youth: Spatial and Temporal Effects of Protests on Political Attitudes in Chile*, „Latin American Politics and Society”, vol. 63, 2021, no. 1, s. 72-94, DOI: <https://doi.org/10.1017/lap.2020.33>.
- Dombrowsky D., *Constructing Identity on Social Networks. An Analysis of Competences of Communication Constructed on Facebook.com*, „Central European Journal of Communication”, vol. 5, 2012, no. 8, s. 91-105.
- Fergusson L., Molina C., *Facebook Causes Protests* (December 12, 2019), Documento CEDE No. 41, <https://ssrn.com/abstract=3553514> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3553514>.
- Garland Ch., *As Barriers Fall, Contingency Becomes Possibility*, [w:] *Protests as Events. Politics, Activism and Leisure*, I.R. Lamond, K. Spracklen (eds.) London 2015, s. 121-135.
- Gerbaudo P., Treré E., *In Serch of the ‘We’ of Social Media Activism: Introduction to the Special Issue on Social Media and Protest Identities*, „Information, Communication & Society”, vol. 18, 2015, no. 8, s. 865-871, DOI: <https://doi.org/10.1080/1369118X.2015.1043319>.
- Jost J.T., Barberá P., Bonneau R., Langer M., Metzger M., Nagler N., Sterling J., Tucker J.A., *How Social Media Facilitates Political Protest. Information,*

27 L. Fergusson, C. Molina, *Facebook Causes Protests* (December 12, 2019), Documento CEDE No. 41, <https://ssrn.com/abstract=3553514> lub <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3553514> [20.02.2022].

- Motivation, and Social Networks*, „Advances in Political Psychology”, vol. 39, 2018, no. S1, s. 85-118, DOI: <https://doi.org/10.1111/pops.12478>.
- Klein G., Regan P., *Dynamics of Political Protests*, „International Organization”, vol. 72, 2018, no. 2, s. 485-521, DOI: <https://doi.org/10.1017/S0020818318000061>.
- Komunikat z badań CBOS nr 124/2019 *Elektoraty 2019 – charakterystyka poglądów*, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_124_19.PDF.
- Komunikat z badań CBOS nr 85/2015 *Charakterystyka poglądów potencjalnych elektoratów partyjnych*, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2015/K_085_15.PDF.
- Komunikat z badań CBOS nr 91/2021 *Elektoraty o istotnych kwestiach społeczno-politycznych*, https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2021/K_091_21.PDF.
- Korolczuk E., Kowalska B., Ramme J., Snochowska-Gonzalez C., *Mobilizacja kobiet w latach 2016-2018. Przyczyny, konteksty i perspektywy badawcze*, [w:] *Bunt kobiet. Czarne Protesty i Strajki Kobiet*, E. Korolczuk, B. Kowalska, J. Ramme, C. Snochowska-Gonzalez (red.), Gdańsk 2018, s. 17-42.
- Melucci A., *A Challenging Codes: Collective Actions in the Information Age*, Cambridge 1996.
- Milan S., *Social Movements and Their Technologies*, NYC 2013.
- Piechota G., *Pomiędzy happeningiem a zmianą. Znaczenie komunikacji sieciowej w protestach społeczno-politycznych*, Kraków 2018.
- Piechota G., Rajczyk R., Lytvynenko V., Grydchyna V., *The Type of Participation in Socio-Political Protests as a Function of Political Activation in the Era of Social Media*, „Romanian Journal of Political Science”, vol. 20, 2020, no. 1, s. 188-213.
- Rahbarqazi M., Morteza Noei Baghban S., *Social Media, Political Discussion, and Political Protest: A Case Study of the 2018 Political Protests in Iran*, „KOME – An International Journal of Pure Communication Inquiry”, vol. 7, 2019, no. 2, s. 89-103, DOI: 10.17646/KOME.75672.33.
- Raport Forum Parlamentu Europejskiego ds. Praw Seksualnych i Reprodukcyjnych (EPF), 22.02.2022, <https://www.epfweb.org/node/895>.
- Schultermandl S., *Quick Media Feminisms and the Affective Worldmaking of Hashtag Activism*, [w:] *Affective Worldmaking. Narrative Counterpublics of Gender and Sexuality*, S. Schultermandl, J. Aresin, S.S.P. Whybrew, D. Simicin (eds.), Bielefeld 2022, s. 185-200.
- Suchomska J., Urzędowska D., *Działania protestacyjne Strajku Kobiet w ujęciu teorii nowych ruchów społecznych*, „Dyskurs & Dialog” 2021, nr 1, s. 9-22, DOI: 10.5281/zenodo.5040790.
- Ustawa z 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz.U. z 1993 r. Nr 17, poz. 78, ze zm.), tekst jednolity: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19930170078/U/D19930078Lj.pdf>.